Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

AAGE ROUSSELL

NATIONALMUSEET OG KIRKERNE

SÆRTRYK AF
FRA NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK
1955

AAGE ROUSSELL

NATIONALMUSEET OG KIRKERNE

SÆRTRYK AF
FRA NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK
1955

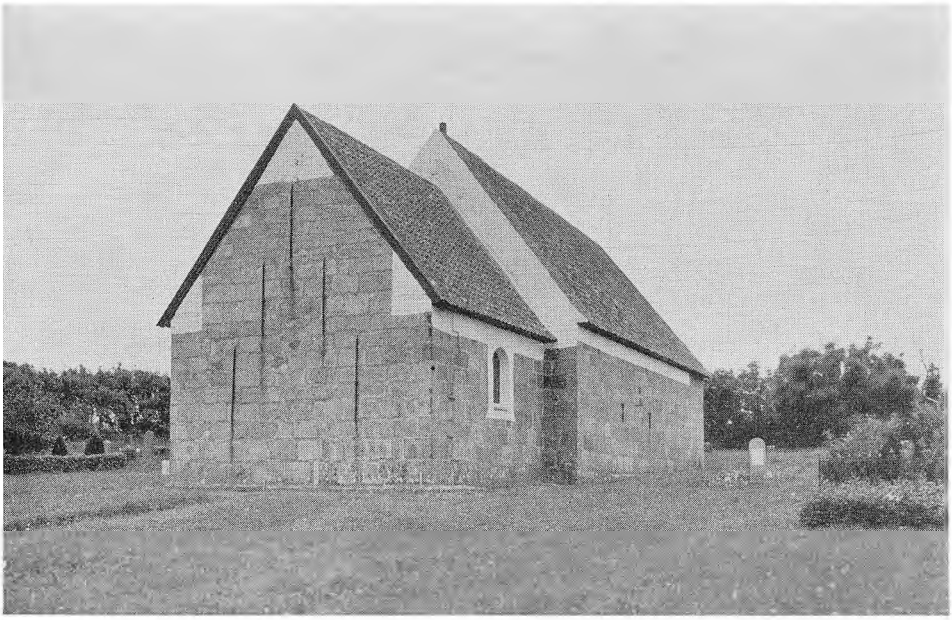

Fig. 1. Kaastrup kirke, Thisted amt. En i hovedtrækkene urørt romansk kirke, hvor bygningens to blokke helt kommer til deres ret.

NATIONALMUSEET har en mere omfattende virksomhed end de fleste andre museer i verden. Her samles ting fra Danmarks oldtid og fra det gamle Ægypten, græske mønter, eskimoiske skinddragter, altertavler og gobeliner og oplysninger om skorstensfejere og slagtere. Museet udsender videnskabelige ekspeditioner til Alaska, Himalaja og Sydhavsøerne, ja selv til det mørkeste Jylland og Københavns saneringskvarterer. Her konserveres, undervises og forskes. Men museet har også en række administrative opgaver omfattende fredninger og bygningsforsorg, som i mange andre lande er henlagt under en særlig administration, et rigsantikvariat, men som man i Danmark, vistnok med rette, har knyttet til Nationalmuseet. Også dette arbejde har mange forgreninger lige fra ældgamle kæmpehøje på den ene side til moderne butikskilte på fredede bygninger på den anden og med kirkerne på den centrale plads. Det er en gerning, museet lægger stor vægt på, og hvortil det anvender en betydelig del af sin arbejdskraft.

Kirkerne har fra gammel tid stået Nationalmuseets hjerte nær. Der er udført et stort videnskabeligt forskningsarbejde, og ved museets mænd eller

Fig. 2. Brejninge kirke, Lolland. Den lille lyserøde kirke ligger udsat for vejret på en grøn bakketop, men skærmet af sit gamle stendige og de pragtfulde gamle træer, der skygger, så roser og thuja ikke vil trives på gravstederne. Men det er netop en omstændighed, der bør udnyttes på denne kirkegård, hvis grave kan få et særpræg, der gør det hele til en uvurderlig kunstnerisk helhed. Dødens have skal ikke nødvendigvis være et orgie af blomsterpragt.

inspireret af museet er der udgivet tunge bøger om kirkerne og deres inventar, også forud for den begivenhed i 1933, da storværket Danmarks Kirker blev påbegyndt. Men ved siden af denne rent videnskabelige virksomhed har museet som rådgiver for kirkeministeriet lejlighed til at følge det arbejde, der fra hver enkelt kirkes side gøres for at forskønne og forbedre bygning eller udstyr; håndværksmæssigt, brugsmæssigt og kunstnerisk, hvilket i virkeligheden i de fleste tilfælde er eet og samme. Nationalmuseets middelalderlige afdeling vil gerne vie hver enkelt sag, hvor lille den end kan synes at være, sin fulde interesse, og dette skulle nødig betragtes som utidig indblanding. Det må huskes, at Danmarks kirker er vor fornemste arv fra fortiden, og selv om man i udlandet har større, pragtfuldere og arkitektonisk mere betydningsfulde kirkebygninger, og må vi end sukke over, hvad der her i landet i århundredernes løb er gået tabt, så kan dog vist intet land i kristenheden opvise en sådan sum af ældgamle, velbevarede og smukke kirker som Danmark. De er en skat, vi har pligt at værne om, og hvem er vel nærmere end Nationalmuseet til at være med i dette? Det skal ikke skjules, at museets synspunkter er undergået ændringer i tidens løb, og antagelig vil man om

Fig. 3. Slotsbjergby kirke ved Slagelse. Gammelt fotografi der viser, hvor smukt og naturligt en kirkegårdsudvidelse kan udføres som en have bag et stakit, mens den oprindelige kirkegårdsmur med sin portal har fået lov at blive stående. I vore dage er kirkegårdsudvidelserne ofte omgivet af en grim cementmur eller et trådhegn, og man ønsker ingen skillemur mellem den gamle og den nye del, skønt man op mod muren netop kunne skabe meget smukke grave.

halvtreds år se anderledes på problemerne, end vi gør nu; desuagtet har museets direktør i betragtning af sagens vigtighed fundet det rimeligt at gøre status 1955 for spørgsmålet: Nationalmuseets syn på kirkernes vedligeholdelse, idet der særlig tænkes på landsbykirkerne.

Hvem ejer kirkerne? De er på et lille hundrede stykker nær selvejende. De tilhører ikke staten, ikke Nationalmuseet (desværre), men heller ikke menighedsrådene eller menighederne. Når kirken er selvejende, er den en juridisk person, med formue, rettigheder og forpligtelser under menighedsrådets styre, et styre, der efter loven på særdeles håndfast måde er underkastet autoriteternes myndighed. Men summen af vore dejlige, gamle kirker er nationens eje. Menigheden har brugsret, ikke hånd- og halsret; derfor kirkeministeriets vidtrækkende kontrol støttet på udtalelser fra provstiudvalg, stiftsøvrighed, de kgl. bygningsinspektører, Nationalmuseet og forskellige specialister for opvarmning, orgler o. s. v.

Nationalmuseets pligt i forholdet til kirkeministeriet er at fremholde, hvad der fra antikvarisk side kan bemærkes i hvert enkelt tilfælde. Museet har til opgave at værne den gamle kunst så godt som muligt, ikke at stille

forslag om nye kunstneriske virkemidler undtagen for så vidt disse kan tjene til at fremhæve det gamle, som kirken allerede ejer. Vil man trække linien strængt op, kan det tilføjes, at også religiøse og praktiske formål er museet uvedkommende og må skøttes af andre myndigheder – såvel som hensynet til, at kirkens drift skal volde kirkebetjeningen mindst mulig ulejlighed (særlig dette sidste forekommer mig at spille en altfor stor rolle i menighedsrådenes overvejelser og forslag). Naturligvis anerkender Nationalmuseet fuldt ud, at kirkerne skal bruges efter deres oprindelige formål; ingen, mindst af alle museet, ønsker vel nogen ændring heri. Kirkerne må aldrig ende med at blive museumsgenstande eller verdslige forsamlingshuse. Den religiøse ånd, der har inspireret deres opførelse og fuldendelse, må ikke forlade dem.

I købstaden ligger kirken ofte på det højeste punkt i byen; man fornemmer den kunstneriske tanke i samspillet med gadenet og torv. På landet kan herregårdskirker undertiden være placeret udfra egoistiske synspunkter, men reglen er, at landsbykirken kroner en bakke, synlig viden om, eller den samler landsbyens huse om sig som en kyllingemoder. Det er et billede, der ikke må forsvinde i det danske landskab, og man må prise de bestræbelser, der i de senere år er gjort for at modvirke grim bebyggelse langs kirkegårdsdiget. Men mange kirker skæmmes af forkert anbragte ligkapeller og andre udbygninger, hvor man kun har tænkt på den praktiske placering ved kirkegårdens hovedindgang og ikke har taget i betragtning, at udsynet mod selve kirken skjules. Og mange steder ser man moderne skolepaladser og kæmpestore alderdomshjem lagt direkte op til kirken, som ganske knuses af det pågående naboskab.

Når vi nævner gammel kunst i forbindelse med kirkerne, må dette tages i videste forstand. Det gælder såvel bygning som inventar, fra orgel til oblatæske. Mange af disse ting og forhold er desuden historisk betydningsfulde. For begrebet kunst må vi sætte vide rammer, når det gælder det gamle. Det er klart, at vi alle sammen holder mest af de ting, der med fuld ret kan betegnes som kunstværker, men disse er ærlig talt fåtallige i de danske kirker; også det mindre lødige har imidlertid sin berettigelse. Vi må huske, at kirkerne giver den bedste og mest anskuelige oplysning om dansk kultur gennem de sidste tusinde år, ikke blot om kristendom, men også om handelsveje, det verdslige liv og fremfor alt om dansk folkesind. Vi kan i kirkerne ikke blot studere den håndværksmæssige udførelse med dens fortrin og mangler, men også den fromme sindets enfold, der ligger bagved. Det er ikke så simpelt, at museets interesse for de enkelte dele vokser ligefremt med kunstværkets alder, og vi vil slet ikke høre tale om at »føre tilbage« ved at kassere ting fra f. eks. renaissancetiden for at erstatte dem med nye »stilrene« sager. Den moderne stilimitation vil altid være uheldig. Blottet for kunstnerisk kvalitet som den er, må den skønnes uværdig til anbringelse i en kirke. En

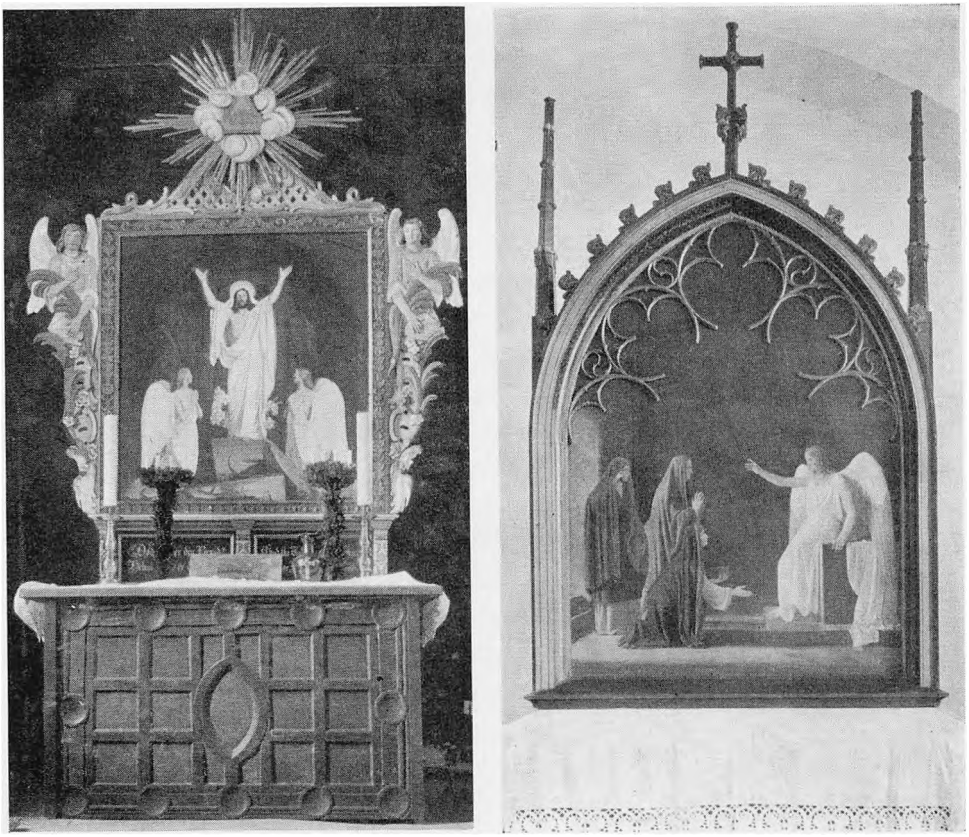

Fig. 4. Bjergby kirke, Vendsyssel. Alteret. Panelet er af træ og udført i 1200-årene, sikkert beregnet som underlag for forgyldte kobberrelieffer. Altertavlens ramme er fra slutningen af 1500-årene, men omdannet 1782 og har siden fået indsat en kopi af Carl Blochs opstandelsesbillede. – Fig. 5 Øster Broby kirke, Sorø amt. Alterbilledet af Constantin Hansen, udført 1833, i samtidig ramme. Med fuld ret værdsætter mange menigheder deres smukt fortællende alterbilleder fra forrige århundrede. De er i reglen uløseligt samhørende med den udskårne ramme i nygotisk stil.

orgelfaçade bliver aldrig barokkunst, fordi en arkitekt tegner udskårne kruseduller til den, og romanske vinduer har ikke kunnet laves siden år 1250. Men enhver tidsperiode kan lære af de foregående, nyttiggøre sig deres udtryksmidler og omforme dem i sin egen tids ånd. Jensen Klints Grundtvigskirke er et markant eksempel herpå. Det har hidtil været god tone at betragte alt, hvad der i sidste halvdel af forrige århundrede er indsat i kirkerne, som smag- og stilløst og værdigt til skånselsløs forfølgelse. Museet kan ikke dele den opfattelse. Nygotiken er ikke blot som oftest dejligt håndværk, men er også en stilart, som man sikkert med tiden vil påskønne. Det er jo det mærkelige, at man har så svært ved at goutere den foregående generations arbejder. Der ligger en stor værdi deri, at hver tid har føjet sit til, selv om man vel undertiden må finde helheden noget overlæsset.

Enhver kirke bør have en fast arkitekt, men vel at mærke en arkitekt, der har særlig indsigt i kirker og deres pleje, og han skal ud fra sit kendskab til kirken vejlede menighedsrådet i stort og småt. Museumsmanden må ofte skuffe et menighedsråd, når han ikke under et kort møde i kirken straks kan sige, at sådan og sådan bør man gøre. Hver kirke har sin egen stemning og tone, der er bygningens inderste væsen, og som det er af største vigtighed at bevare, men som man kun gennem lang tids nøje tilknytningsforhold kan sætte sig ind i og beherske. Det er rigtigt, at de arkitekter, man i øjeblikket uden betænkelighed tør anbefale til at arbejde med en kirke, hurtigt er talt op, men Danmarks arkitektstand står ikke tilbage for nogen i verden, og det er min overbevisning, at hvis kirkerne byder opgaverne, skal arkitekterne nok nå til at magte dem. Samtidigt burde Kunstakademiet uddanne en specialistgruppe af arkitekter, der skulle have absolut eneret på at arbejde med gamle kirker. Som det er nu, kan man kun advare mod arkitekter, der aldeles uden forudsætninger søger at sikre sig arbejdet. Og honoraret.

Den almindelige vedligeholdelse stiller allerede krav til bygningsteknisk viden, som man ikke kan forvente, at menighedsråd eller provstiudvalg kan opfylde; ej heller den i kirkelovene omtalte »bygningskyndige mand«, hvis han er almindelig håndværker. Allerede her kommer arkitekten ind. Mange kostbare hovedrestaureringer kunne have været sparet, hvis de årlige vedligeholdelser havde været ledet og udført rigtigt, hvis kirken havde været holdt tæt og sund på tage, mure, vinduer og dræn, og der ikke var truffet velmente, men direkte skadelige foranstaltninger (som f. eks. det cementstøbte fortov rundt om kirken). For at tage en enkelt ting: hvorfor er det ikke alene grimt, men også ofte forkert at have tagrender på kirken? Fordi renderne kan fyldes af blade og fuglereder og få en gal hældning, så vandet løber et forkert sted hen; fordi tagnedløbet samler en hel tagflades regnvand på et enkelt sted ved bygningens fod, hvor grunden bliver gennemblødt, mens et almindeligt tagdryp i hele bygningens længde let kan ledes væk gennem drænet; fordi vand, der løber ned uden på røret, føres af bærehagerne ind i murværket og sætter fugt. Hvis det hele ikke er udført håndværksmæssigt ganske korrekt og holdes under stadigt tilsyn.

Ofte synes man i kirken, at der i den almindelige vedligeholdelse nok kan inddrages små, tilsyneladende uskyldige »forbedringer«, med eller uden kirkeministeriets godkendelse. Der klages f. eks. over, at dørene er for smalle til, at kister bekvemt kan bæres ind og ud; og ofte ligger der en besværlig tærskelsten, man snubler over. Det er utvivlsomt fuldstændig rigtigt. For at tage tærskelstenen først: den har ligget der i 800 år, den er slidt af menighedens fædre og deres fædres fædre gennem mere end 20 generationer, af bare fødder, af hudesko, af pansrede snabelsko, af træsko og nu af vore gummisåler. Ligger der ikke noget overmåde smukt i den tanke, noget der ikke bør

Fig. 6. Ottestrup kirke ved Slagelse. Altertavlen har middelalderligt billedskærerarbejde indsat i en renaissanceramme og er delvis dækket af den barokke præstestol, uden at det skader den kunstneriske virkning. Nyligt afdækkede kalkmalerier i koret forhøjer mangfoldigheden. Men den nye salmenummertavle er alt for stor og ikke nær så pæn som den beskedne gamle. Adelige giveres malede våben på prædikestole eller, som her, på altertavlen vækker undertiden uberettiget irritation; måske var det bondeplagere, men der er ingen grund til at glemme onde tider, de hører også med til sognets historie.

ødelægges af en moderne murer og hans cement. Og dørbredden: den 800-årige bue over søjler eller smukt profilerede false er et sandt udtryk for de gamles arkitekturopfattelse, et, måske beskedent, kunstværk, som folk er kommet og utvivlsomt især i fremtiden vil komme langvejs fra for at beundre. Skal det virkelig ødelægges, fordi det virker ubekvemt, fordi man skal tage kisten ud på en særlig måde, fordi kisterne er profileret for brede? Var det ikke bedre at overtale ligkistefabrikanterne til at forme kister efter kirkedøre? De vil kunne blive pænere, hvis de mister løvefødderne.

Tilbygninger. Mange kirker er så lykkelige at have et smukt, middelalderligt sakristi. Som man ganske vist undertiden ser anvendt skammeligt som roderum eller kartoffelkælder for graveren. Andre steder ønsker man brændende at få lov til at opføre et sakristi, og så søger Nationalmuseet energisk at forhindre det. Hvorfor dog? Man tænke sig en lille kirke, der vender sin

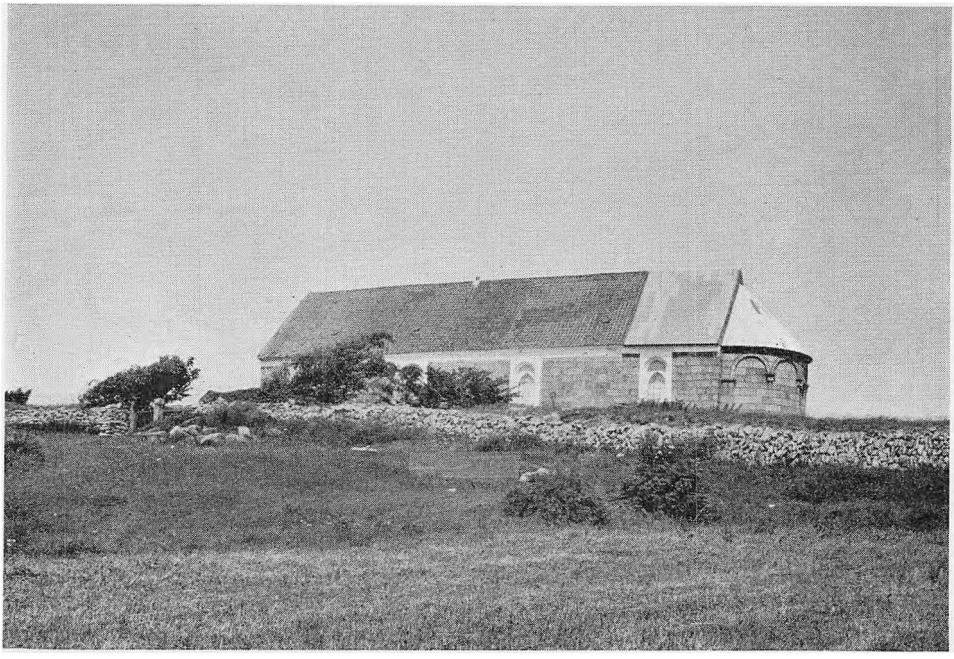

Fig. 7. Rær kirke, Thisted amt. Bygningen fremhæver sin enestående smukke og rige apsis. Det er uforståeligt, at man på stedet af skønhedsmæssige grunde anser det for nødvendigt at give kirken et tårn.

hvidkalkede nordside mod kirkegårdens hovedindgang, uden vinduer, uden døre, uden våbenhus, stærk og fast som kirken selv, vejrbidt og alvorlig som den middelalder, den udspringer af. Man fryder sig over det smukke forhold mellem kor og skib, man fatter straks blokken i bygningen. Dette må ikke ødelægges, og enhver, jeg gentager, enhver tilbygning her vil være en forringelse, der bør undgås. Det er forståeligt, at den stakkels præst gerne vil have et sakristi, og det er synd for ham, at han ikke må få det, men det hører til de ofre, der skal ydes til gengæld for den umådelige fordel, det må være at have en ædel gammel kirkebygning som ramme om forkyndelsen.

Tårne hører også til menighedsrådenes ønsker, især i Jylland, hvor der heldigvis endnu er mange små tidlig middelalderlige, tårnløse kirker. Det fremføres undertiden, at det er nødvendigt at bygge et tårn for at opnå en naturlig udvidelse af kirkerummet, og jeg tvivler ikke om, at der findes kirker, hvor det kniber med pladsen. Men jeg skal gøre opmærksom på, at loven i så fald fordrer dokumentation for, at der regelmæssigt ved ordinære gudstjenester er pladsmangel, altså ikke blot juleaften og ved mondæne begravelser. Og hvor mange steder kan man så med sandhed sige, at det kniber? Man tør ikke tvivle om de gode hensigter, der ligger bag, men der er også en god portion mangel på forståelse, når man mener, at et sådant tårnbyggeri

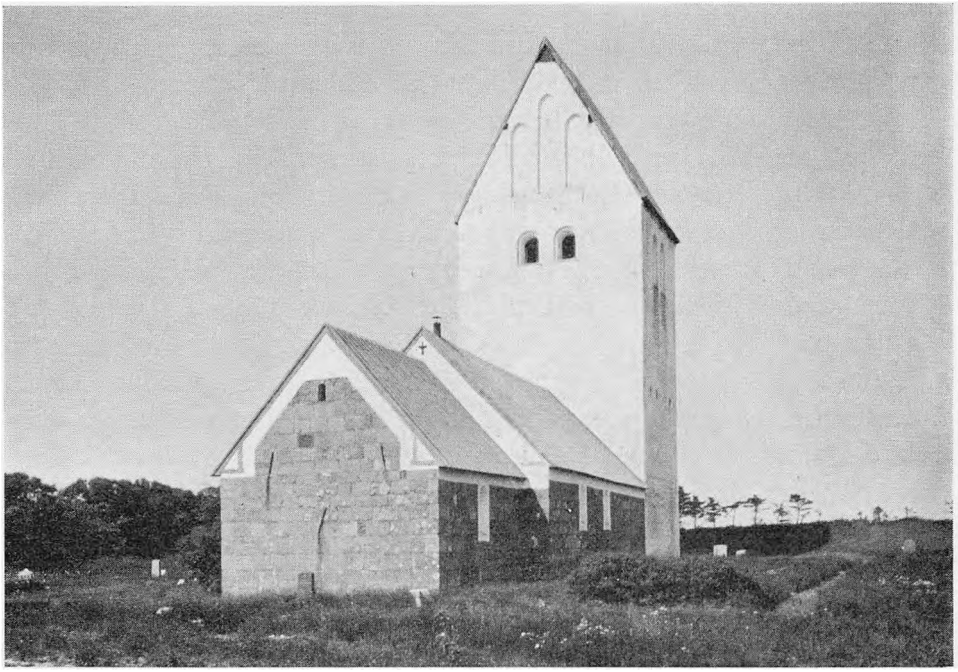

Fig. 8. Hjardemaal kirke, Thisted amt. Den velproportionerede, lille romanske kirke knuses helt af det alt for store tårn. I middelalderen var klokketårne mange steder indrettet som tilflugtsrum, hvor man kunne være i forholdsvis sikkerhed bag den højtsiddende dør.

er en forskønnelse. Jeg tror, at i virkeligheden skyldes ønsket om tårn især den tanke, at først et tårn får kirken til at ligne en rigtig kirke, som man kender den fra julekortene, og at det er nødvendigt for at gøre kirken anseelig. Men den lille kullede, jyske granitkirke er skøn, som den er. Den er et kunstværk, en seværdighed, som vi har al grund til at være stolte af, den har med sine hundreder af år en værdighed, som intet ligegyldigt tårn bør ødelægge. Det er min overbevisning, at også den lokale befolkning snart vil nå til denne opfattelse. Det er i den forbindelse interessant, at det for ikke så mange år siden på Bornholm betragtedes som værende flovt at høre til et sogn med en rundkirke; nu deler man hele landets glæde over de stolte bygninger.

I storbyernes yderdistrikter er pladsmanglen akut. De indlemmede landsbyers små kirker er ikke beregnet for sogne på 20.000 sjæle. Dygtige arkitekter har i de senere år nedlagt et kæmpearbejde i udvidelsesplaner, der skulle tilfredsstille pladskravet uden helt at ødelægge den gamle kirke. I Nationalmuseets øjne er opgaven uløselig, og museet anråber kirkeministeriet om at nægte godkendelse. Lad de små, gamle kirker ligge i fred. De vil på en meget smuk og instruktiv måde antyde bydelens historie, at her har ligget en lille bondeby langt uden for købstadens volde og porte, men at den voksende storby har omklamret den med lange arme, opsuget den – men ikke

fortæret den. Jeg er fast overbevist om, at man om halvtreds år på det voldsomste vil bebrejde vor tid det barbari, en ødelæggelse af disse kirker vil være. Bevar dem og hold samtidig bebyggelsen af de nærmeste omgivelser i ave. Og byg nye kirker efter behov.

Nu må man ikke tro, at Nationalmuseet betragter det som en ulykke, at der i middelalderens slutning blev bygget tårne og sakristier og våbenhuse til kirkerne, og museet går ikke rundt med skumle ønsker om at få dem pillet væk og »føre kirken tilbage til oprindelig stil«, som det med et meget misbrugt slagord hed i forrige generation. Det gælder også adelskapeller fra renaissance- og rokokotid, og det gælder ikke mindst kirkernes indre udstyr; hver tid har ret til at sætte sit stilpræg på kirken, det bliver den ikke uinteressantere af fra historisk eller kunsthistorisk synspunkt. Der skal lægges eftertryk på ordet stilpræg. I gamle dage arbejdede arkitekter og de dygtige håndværkere troligt i de former, de anså for moderne. Det var kun et led i en lang og under vore breddegrader rolig udvikling, men stadig en udvikling. Man drømte ikke om at kopiere gamle stilarter, man arbejdede fromt og enfoldigt i sin egen tids stil. Men nutildags er vi hverken fromme eller enfoldige, og vi har ingen kirkelig stil. Derfor får myndighederne forelagt en stadig strøm af fuldstændig ligegyldige forslag til nye kirketårne og sakristier i gotisk stil, som aldrig kan blive kunstværker og aldrig kan hæve kirkebygningens arkitektoniske værdi. De famlende forsøg, der gøres på at skabe noget nyt, er – undskyld, arkitekter – hidtil ikke lykkedes. Hvis en arkitekt for alvor ville gå ind for opgaven, hvis han havde det kristne sindelag, som jeg tror er en betingelse for at skabe ny, kirkelig kunst, hvis han forstod den kristne kirkes vældige ånd, hvis han fornemmede stiltraditionernes magt og kunne underkaste sig dem, tror jeg, at vi ville blive stillet over for værker, der var en berigelse for kirken, og som man uden modvilje kunne knytte sammen med ældre tiders kunst. Men indtil da må vi værne om det gamle, af hvilket vi ikke har råd til at miste en eneste vinduesbue eller kamtak.

Kirkens indre må ligeledes behandles med varsomhed. Det er så nemt at sige, at bjælkeloftet skal frilægges, at gulvet skal have røde munkesten i sildebensmønster, at alterskranken skal være et jerngelænder med knælepuder af oksespalt eller plastic, at vinduerne skal være pæne og regelmæssige med blyruder og antikglas, at den store altertavle fra forrige århundrede skal væk og erstattes med kirkens krucifiks. Hvad er resultatet? Pæn, almindelig kedsommelighed; og denne virkning kan yderligere understreges, når arkitekten laver nye stolegavle af den efterhånden så velkendte type af lige op og ned firkantede brædder. Mange af de restaureringer, der blev gennemført for 50 eller 70 år siden, blev ledet af fremragende arkitekter, men nu er ikke desmindre bedømmelsen af dem næsten uden undtagelse meget hård. Fordi man ikke forstod, at kirkerestaurering stort set bør indskrænke sig til konservering.

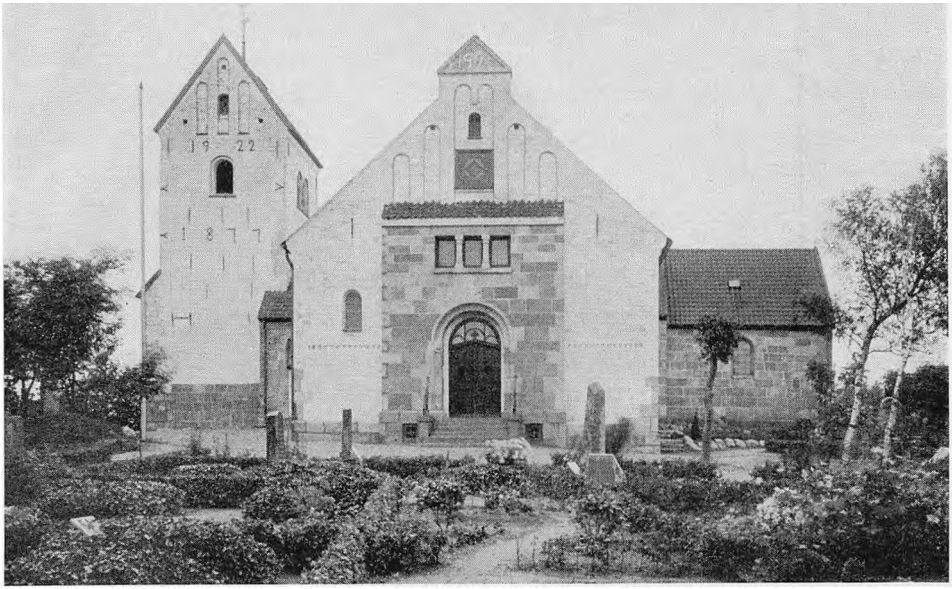

Fig. 9. Aars kirke, Himmerland. Den lille, romanske granitkirke med et ombygget gotisk tårn ved vestgavlen danner nu en slags tværfløj for det i 1921 nyopførte skib, hvis gavl gør et krampagtigt forsøg på at tilegne sig romanske former.

At holde teknikerne i ave er en vigtig opgave for kirkens arkitekt. Varmeingeniør, orgelbygger, elektriker og mange andre vil hver for sig stille krav om plads, udgravninger, udhugninger og opstilling af grimme ting. Alt sammen fordringer, som menighedsrådet ikke kan vurdere, men som den dygtige og omhyggelige arkitekt kan samarbejde og regulere, og det må gøres med hård hånd. Hensynet til kirken kræver antagelig, at man på visse punkter må renoncere. Det er ikke en fabriksbygning, vi har med at gøre, det gælder ikke om at installere det fuldkomne opvarmningsanlæg eller den mest effektfulde belysning. Vi skal pleje og værne om et kirkerum ved hjælp af den moderne teknik og gøre det så hyggeligt og tiltrækkende for kirkegængeren som muligt uden at gøre vold på dets stemning. Man vil antagelig i visse tilfælde kunne lægge skumgummisæder i stolestaderne, men næppe indenfor udskårne gavle fra renaissancetiden.

Opvarmning i kirkerne er en forholdsvis ny ting, og jeg kender i det mindste een kirke, der endnu ikke kan varmes. Hvilket opvarmningssystem, der i hvert enkelt tilfælde skal anvendes, afhænger af mange ting, kirkens art og brug, hensynet til kalkmalerier og inventar, altsammen noget, der fortjener omhyggelige overvejelser og kalder på megen erfaring. Også et varmeanlæg kan laves grimt og dyrt. I løbet af få årtier har den tekniske udvikling frembragt fire eller fem systemer, og der er ingen grund til at tro, at vi er

nået til det sidste. Altså er ethvert varmeanlæg, vi laver nu, interimistisk, og det kan kun tilrådes, at man ikke skifter det forhåndenværende ud, før det er strengt påkrævet, og at man ikke graver, hugger og støber kanaler mere end højst nødvendigt. Nationalmuseet ser med stort ubehag på den voldsomme aktivitet, der i disse år udfoldes i og under kirkegulvene, ikke alene fordi der er fare for svækkelse af fundamenterne, men også fordi kirkens undergrund er en arkæologisk arbejdsmark af uvurderlig betydning. Kirkegulvene er næsten altid hævet i tidens løb, der kan ligge lag på lag af munkestensgulve og fliser oven på kirkens oprindelige gulv af stenpikning, ler eller kalk. I hvert lag kan findes mønter eller andre ting, der angiver alderen. Men søger arkæologen helt ned gennem alle lag, kan det være, han finder spor af en bygning, der er endnu ældre end den kirke, der er bygget omkring år 1100. Det vil oftest være huller eller riller fra jordgravede stolper og planker fra en trækirke, den første på stedet. Og måske, måske finder vi engang de helt sikre spor af en hedensk helligdom. Men arbejdsmændenes skovle og spader rydder brutalt alt væk, og det er kun i bedste fald, at deres tykke nye betonlag lægges så højt, at undergrunden ikke beskadiges; så kan man i kommende år spekulere på, hvorledes man får lov til at hugge det op igen for at foretage en videnskabelig undersøgelse. Vil man dertil sige, at så må museet virkelig foretage sine undersøgelser, mens tid er, kan der kun svares, at vi gør, hvad vi kan, og at vi også i de senere år har opnået meget bemærkelsesværdige resultater; men sådanne undersøgelser kræver foruden sagkyndig ledelse adskillige tusinder i kontanter, og museets bevillinger strækker ikke til overfor de mange kirkegulve, der hvert år opbrydes.

Elektrisk belysning bruges hyppigt forkert. Mange kirker er så heldige at eje smukke gamle malmkroner, og de har som oftest fået indlagt elektricitet med imiterede stearinlys af glas og små skærende kertepærer. Det er klart, at dette er den mest nærliggende måde at løse problemet på, og at den lokale installatør vil være helt med herpå. Men er det den rigtige måde? Provsteforeningen har haft et meget sagkyndigt udvalg til at arbejde med spørgsmålet, og det kom til det resultat, at de gamle kroner helst skal reserveres for de levende lys, de er beregnet på, lys, der så kan tændes ved de store højtider. Der er kirker, der har det på den måde, og det ser ganske dejligt ud. Når man ikke har elektricitet i kronerne, må man selvfølgelig skaffe lys på anden måde. De fleste steder kan man komme til et udmærket resultat ved at sætte pæne moderne lampetter på væggene, men de skal ikke være i Louis XVI-stil; elektriciteten er en moderne ting, der fordrer moderne apparater. Man kan også bygge lyset ind i stolene, og der er flere andre måder at klare sagen på. Vil man endelig for enhver pris bruge de gamle kroner, kan man nu få pærer, der brænder på underspænding, eller man kan i anlægget sætte spændingen ned, så man får et blødere og varmere lys end med de almindelige

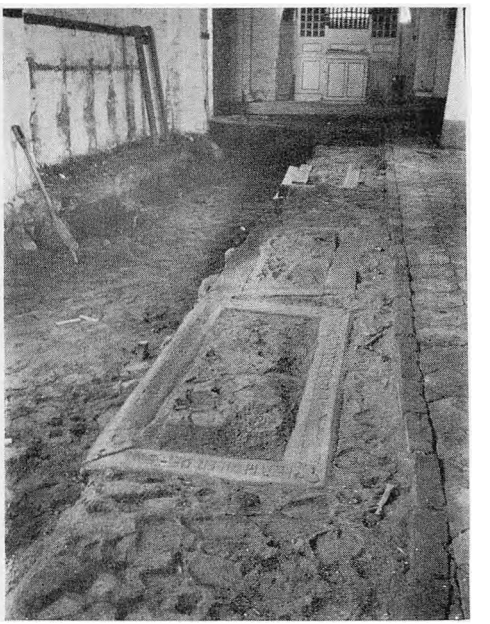

Fig. 10. Sludstrup kirke, Sorø amt. Romansk grav under kirkegulvet. Over den murede grav ses de forskelligt farvede opfyldningslag i kirken og øverst det gennemhuggede munkestensgulv under de moderne fliser. – Fig. 11. Boeslunde kirke, Sorø amt. I renaissancetiden var gravene ofte markeret ved trærammer med indskårne indskrifter. De kan som her ligge i midtgangen lige under flisegulvet.

pærer. Og så skal man ikke have glaslysene, men simpelthen sætte den lille runde pære ned i lysepiben. Og aldrig, aldrig lysstofrør i kor eller skib! Selv om den lokale installatør erklærer, at de er det sidste skrig inden for belysningstekniken. Koret er intet ismejeri, men det er den i et sådant udmærket etablissement rådende stemning, man fremkalder med lysstofrør, selv om de er rosa eller gule i farven. Det er muligvis fremtidens belysning, men endnu er rørene ikke nær gode nok til kirkelig brug.

Orglet er i reglen kirkens største og kostbareste inventarstykke. Indtil for nylig var det, som om kirkerne, måske opflammet af orgelbyggerne, ikke kunne få instrumentet stort nok; nu synes der heldigvis at være en tilbøjelighed til at anskaffe små sangorgler, der hverken i plads eller tone fylder mere, end de bør. Det er jo urimeligt til en lille landsbykirke at købe et stort kostbart instrument, som ganske overdøver kirkesangen, og som formodentlig ingen stedlig kraft kan betjene, thi kirkekoncerter hører vist kun hjemme i de større byer. Vore bedste arkitekter har i de senere år med deres nye meget smukke orgler givet glædelige beviser på, at der til kirkerne kan skabes ny brugskunst af høj kvalitet; men de må ikke plagieres. Her, som på alle andre områder, gælder imidlertid, at vi skal vare os for de ensartede reformeringer; i mange kirker står ældre, symmetrisk opbyggede instrumenter, der i al deres beske-

denhed er ganske pæne og ingenlunde fortjent til kassation. For ikke at tale om resterne af de musikhistorisk virkelig fine orgler, der i de senere år er fundet frem i adskillige kirker.

Alteret var i oldtiden at betragte som en hellig persons grav, og der blev stillet meget strenge krav til dets indretning. Bl. a. skulle pladen rumme en lille hulhed, en helgengrav med relikvier, og den finder vi tit; men relikvierne er kun nogle få stumper ben og silketøj indkapslet i bly. Velmenende interesserede præster og håndværkere piller dem ofte ud og indsender dem til museet, men vi beder om, at man vil lade dem ligge i fred, dels fordi optagelsen helst skulle ske på fagmæssig vis, dels fordi vi synes, de skal have lov at forblive urørt, hvor de har ligget i så mange århundreder. De murede alterborde af granit eller munkesten har op til vor tid næsten allesammen stået dækket af et panel eller et omhæng. Nu bliver mange af dem fremdraget, eller man bygger nye stenaltre. Det kan være smukt, men det er ikke et ubetinget gode. Ofte er kirkens øvrige inventar af en sådan art, at stenbordet virker koldt og fremmed, og det, der var tænkt som en prydelse, bliver en disharmoni i en helhed.

Mange kirker har gamle altertavler, som er overmalede i flere omgange eller i nyere tid restaurerede. Hyppigt rejses her krav om et nyt midtbillede til den gamle tavle. Indtil for nogle år siden var det god latin i så tilfælde at kopiere et gammelt billede fra en anden tavle, helst stammende fra samme værksted. Det vil vi nødig være med til nu, og museet har gjort et arbejde for at finde frem til moderne kunstnere, der formår at løse opgaven. Den er ikke let. Kunstneren må gå til arbejdet med ydmyghed, såvel over for selve opgaven som for de magter, hvis forherligelse han tjener. Han må være besjælet af samme fromme enfold, som har præget de gamle kunstnere. Han skal ikke opgive sin kunstneriske personlighed, men han skal underordne sig rammen og alterbordsforsidens gamle farver. Han skal skabe et kunstværk, der bliver kirkens naturlige centrum, men han skal underordne sig kirkerummets, dette specielle kirkerums, særlige stemning. Kunstneren må gerne være frisk og original, men han er bundet af den kristne kirkes ånd og dogmer. Han skal stå til ansvar for sin egen kunstneriske samvittighed, men han skal også have i tanken menighedsråd, bisp, Nationalmuseum, Kunstakademi, Kirkeministerium samt kunstkritiken. Intet under, at det sjældent lykkes! I visse tilfælde ønsker man den eksisterende altertavle kasseret og erstattet med noget helt andet. I så fald maner museet til den største tilbageholdenhed. Det nemmeste og oftest brugte er at stille kirkens gamle krucifiks på alteret, men dette er sjældent helt vellykket. Krucifikset er ikke skabt til denne plads, dets størrelse og forhold er forkerte, det virker tørt og fattigt. Der er i de senere år opstillet en del helt nye alterprydelser af træ, af brændt ler, af lueforgyldt bronze. Hvor mange af dem har formået at løfte os, der

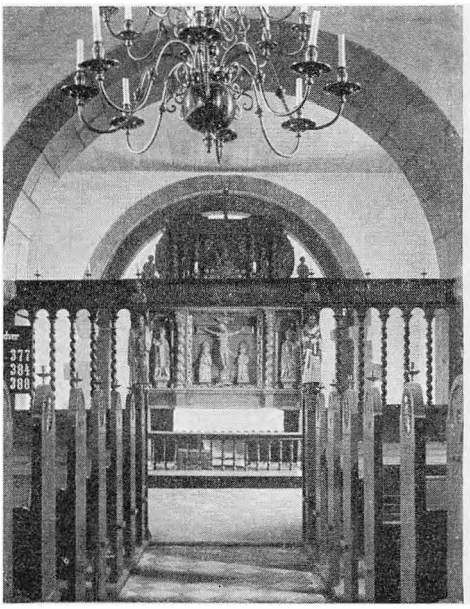

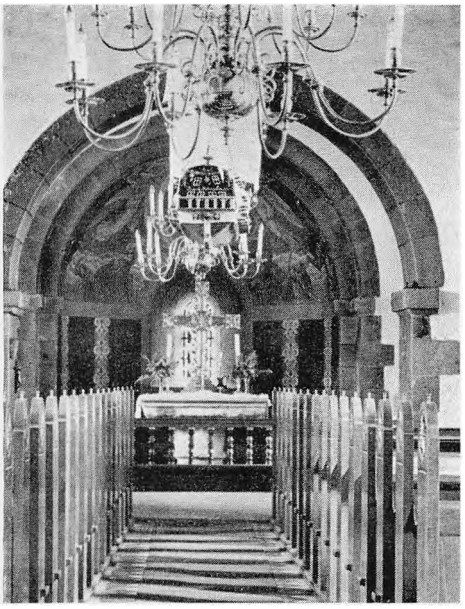

Fig. 12. Hillerslev kirke, Thisted amt. Koret før 1920. I apsis står en stor barok altertavle med troskyldigt naive billedskærerarbejder. Den udfylder pladsen smukt og giver sammen med korgitterets snoede søjler hele østpartiet et fast og sluttet præg. – Fig. 13. Samme kirkes østparti efter 1920. Korgitteret er væk. På alteret er anbragt et nyt krucifiks, der sammen med den moderne kalkmalede vægdekoration og lyset gennem vinduets glasmaleri virker uroligt. Lysekronen har fået elektriske stearinlys.

står overfor dem, ud af den grå hverdag? Hvor langt oftere føler vi ikke den dybe betagelse, når vi ser på en middelalderlig altertavle, der kan være et ringe kunstværk, men stort i åndeligt indhold. Lad os passe på ikke at udskifte det jævne med det værre.

Glasmalerier fra gammel tid er vi fattige på i dette land og har måske altid været det. Er Frankrigs høje sol deres naturlige forudsætning? Hvad der i de senere år er indsat i vore kirker, er på få undtagelser nær ikke fremragende (jeg har selv lavet et af dem). Imidlertid føler jeg mig overbevist om, at glasteknik er et udtryksmiddel, der må ligge for moderne kunstnere (hvis de vil studere emnet fra grunden), og jeg mener, at man indenfor dette felt kan håbe på kunstnerisk nyvinding af værdi, selv om man vel bør vise en vis tilbageholdenhed; talrige kirker er helt uegnede til at udsmykkes med glasmalerier, der med deres pågående kulører kan dræbe al anden farve.

Kalkmaleriet hviler i langt højere grad end glasmaleriet på en ubrudt tradition, og de er med Skovgaards og Larsen Stevns' storartede arbejder lagt i et teknisk og kunstnerisk højt plan. Dette er måske årsagen til, at kalkmaleriet for øjeblikket synes at være en af de kunstformer, der har de største muligheder i kirkerne. Men kirkens vægge er ikke fri tumleplads for kunst-

nere, der er stor fare for, at rummet kan slås i stykker; derfor kan en advarsel overfor nye kalkmalerier være på sin plads.

Gamle kalkmalerier nyopdages næsten hver måned i en eller anden kirke, der er under reparation. Nationalmuseet kræver i så tilfælde, at arbejdet med væggen eller hvælvingen standses og museet underrettes. Hvor spændende afdækningen end er, må den uøvede straks holde op, indtil en museumsmand kommer til stede, for der kan begås væsentlige fejl og uoprettelige ulykker. Kalkmalerierne har i middelalderen været kirkernes vigtigste pryd, og mange af dem har fået lov at stå uoverkalkede længe efter reformationen. De gotiske billeder har med deres letfattelige indhold været af religiøs-moraliserende betydning; for vor tid ligger deres værdi i de kunstneriske og dekorative egenskaber og i de kulturhistorisk overordentlig interessante redegørelser for dagligliv og dragter, der gør dem til en af vore vigtigste kilder til forståelsen af middelalderens livsførelse. Skal nu sådanne nyopdagede billeder blive stående og konserveres, eller skal de kalkes til igen? Derom stiller Nationalmuseet forslag. I reglen vil museets synspunkter falde sammen med menighedsrådets, undertiden vil museet kæmpe for sin anskuelse, men det er i alle tilfælde menighedsrådet, der har det afgørende ord, så af den grund behøver man ikke at holde et fund skjult for museet. Man må imidlertid se i øjnene, at et én gang afdækket og atter tilkalket kalkmaleri må betragtes som nogenlunde tabt; hvor det gælder værdifuldere billeder, vil derfor museet med rimelighed kunne forlange, at man inden tilkalkningen præparerer væggen således, at billedet trods alt kan tages frem igen.

Småtingene. Begrebet kunst må ikke blot være knyttet til altertavle og vægdekorationer. I den ideale kirke er alt, fra det største til det mindste, præget af kunstnerisk kultur. De hellige kar, nummertavlerne, jordpåkastelsesspaden, kirkebøsserne. Over for småkunsten må prisbilligheden ikke være den vigtigste ledetråd. Vægten bør lægges på skønheden; man har ofte indtryk af, at det medlem af menighedsrådet, der har bedst tid, er blevet sendt på indkøb i den nærmeste butik, mens det i kirkens verden burde være regel, at selv ved den mindste ting er den største sagkundskab ikke for god. Alt for ofte tilsidesættes ikke alene af menighedsråd, men også af højere og lavere gejstlighed, de kgl. bygningsinspektørers og andre fagfolks skøn i rent kunstneriske spørgsmål. Megen tid hengår unægtelig med at søge – og ikke sjældent forgæves – at overbevise kirkens folk om, hvad de vil være bedst tjent med.

Kirkeklokkerne udgør et problem, der ved Kirkeministeriets foranstaltning for tiden underkastes en praktisk og teoretisk undersøgelse. Jeg skal derfor indskrænke mig til at sige, at Nationalmuseet beder om, at man ikke betragter de gamle klokker og deres ophæng som redskaber på linie med kulskovle eller gravernes trillebøre, men forstår, at de er fine instrumenter

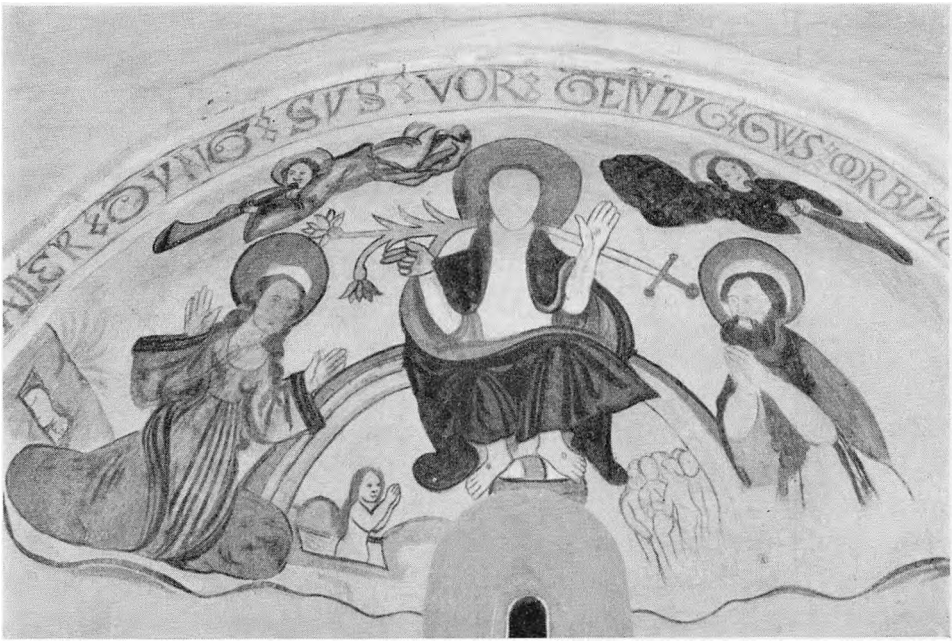

Fig. 14. Estruplund kirke, Djursland. Nyrestaureret kalkmaleri; konservatoren har hos menighedsrådet vundet forståelse for, at forsvundne dele, f. eks. Kristi ansigtstræk, ikke bør rekonstrueres, da dette kun vil være en forringelse af det gamle kunstværk.

og kunstværker, der fortjener at behandles med samme omhu, som man ofrer på alterstager og orgler.

Inventarrestaurering. Ligesom Nationalmuseet vederlagsfrit lader udarbejde forslag og overslag til kalkmaleriers istandsættelse, kan museet uden udgift for kirken udføre forundersøgelser og forslag til istandsættelse af det historiske inventar. Og her er vi inde på et emne, hvor vi i høj grad må appellere til menighedsrådenes medarbejderskab og forståelse. Mange forskellige interesser og modstridende synspunkter gør sig nemlig gældende, vel ikke når vi står over for kunstens mesterværker, men når det gælder det jævne, måske endda meget jævne, som unægtelig har overvægten i dansk kirkeinventar. Der siges: hvorfor skal vi bevare det gamle stads? Altertavlen med sine tykmavede, symbolske figurer, som vi ikke forstår, det afskallede krucifiks, som vi aldrig ser på, og degnestolen i koret, som ingen sidder i. Ja, men tænk på, hvor nøje disse ting er knyttet til livet i kirken gennem århundrederne, tænk på de mange degne, der har tronet i deres stol og skåret deres navne i pulten, tænk på, at disse ting, der måske nu kan virke overflødige og fylder op i kirken, er det ydre, mest direkte vidnesbyrd om denne samme kirkes ælde og tradition; det hører med til en rigtig dansk kirke, det er altsammen tilvirket af vore forfædre i ærlig fromhed, deres venlige tanker hviler endnu i det, – det er ikke noget, man med et skuldertræk kaster bort.

Lad os nu sige, vi er så langt, at vi er enige om at bevare tingene; og der er heller ikke nogen diskussion om, at en konservering er nødvendig, om ikke for andet så fordi der er orm i træet. Men krucifiksfiguren mangler fingrene og den ene fod, og det vil man måske forlange fornyet. Hvorfor egentlig? Figuren er nok ikke stor kunst, men den er uvægerlig af kunsthistorisk interesse; det er som kunstværk, vi må betragte den (eftersom billeder ikke tilbedes i danske kirker), og ud fra dette synspunkt vil nyskæringer af tabte dele aldrig være en gevinst. Det samme gælder farverne. Ofte er den nuværende dækmaling hæslig og må væk; under den kan da ligge et eller flere farvelag, som ikke stammer fra første færd, men godt kan være pæne, og i så fald er det muligt, at man må tilråde at bevare et af disse lag. Men i nogle tilfælde finder man helt ned til den ældste bemaling, og så bliver vi forsigtige. Vi har lært at se skønheden i de delvis afslidte figurer, her kan den største værdi ligge gemt, det betyder ikke noget, at de mangler fingre og tær; hvor egetræet kommer frem, står det dejligt sammen med resterne af den gamle forgyldning og de afblegede eller endnu glødende farver; i sit forfald er figuren af langt større kunstnerisk virkning, end hvis den blev pudset rigtigt op. Jeg tror, at der i virkeligheden ikke hører så overmåde megen kunstnerisk sans til at værdsætte denne mere museumsagtige konservering, når man først er blevet gjort opmærksom på dens betydning. Det, vi alle stræber efter, er dog, at kirken skal blive så smuk som muligt.

Epitafierne, mindetavlerne over afdøde, pragtfulde og store som altertavler, er i mange kirker en meget dominerende del af inventaret. Her er både skønhedsværdier og historie, men jeg kan godt forstå, hvis en menighed i vore dage finder vedligeholdelsen byrdefuld. Museet er absolut en modstander af, at de bliver taget ud af kirkerne, men vil meget gerne medvirke til, at der fra offentlig side skaffes tilskud til istandsættelsen, som særlig, hvor det gælder epitafier af sten og marmor, kan blive meget kostbar.

»Kirkerne gøres til museer«, er en meget almindelig kritik af Nationalmuseets bestræbelser for at holde hånden over det gamle. Ja, hvis et samlingssted for ånd og kultur er et museum, så er det rigtigt; og hvorfor lægge ondt i ordet museum? Det er min faste overbevisning, at den danske folkekirke også for sin egen skyld har den største fordel af den synlige tilknytning til 800 års dansk kunst og kunstindustri. Man ser i calvinistiske lande de gamle kirker ryddet for al kunst; tilbage er et bord, en prædikestol, et orgel og stolestader. Det middelalderlige højkor har man ikke mere brug for, det henstår halvvejs som ruin; sideskibene er ikke mere smukke og festlige gange, oplivet ved sidealtre, som i den katolske tid, eller ved fromme og humørfyldte epitafier, som i de lutheranske kirker, de tjener nu som cykelstalde for de kirkebesøgende eller endog for gadens handlende. Kirken skal bevare sine gamle kunstværker, selv hvor der kan blive tale om overlæssethed, ikke bare

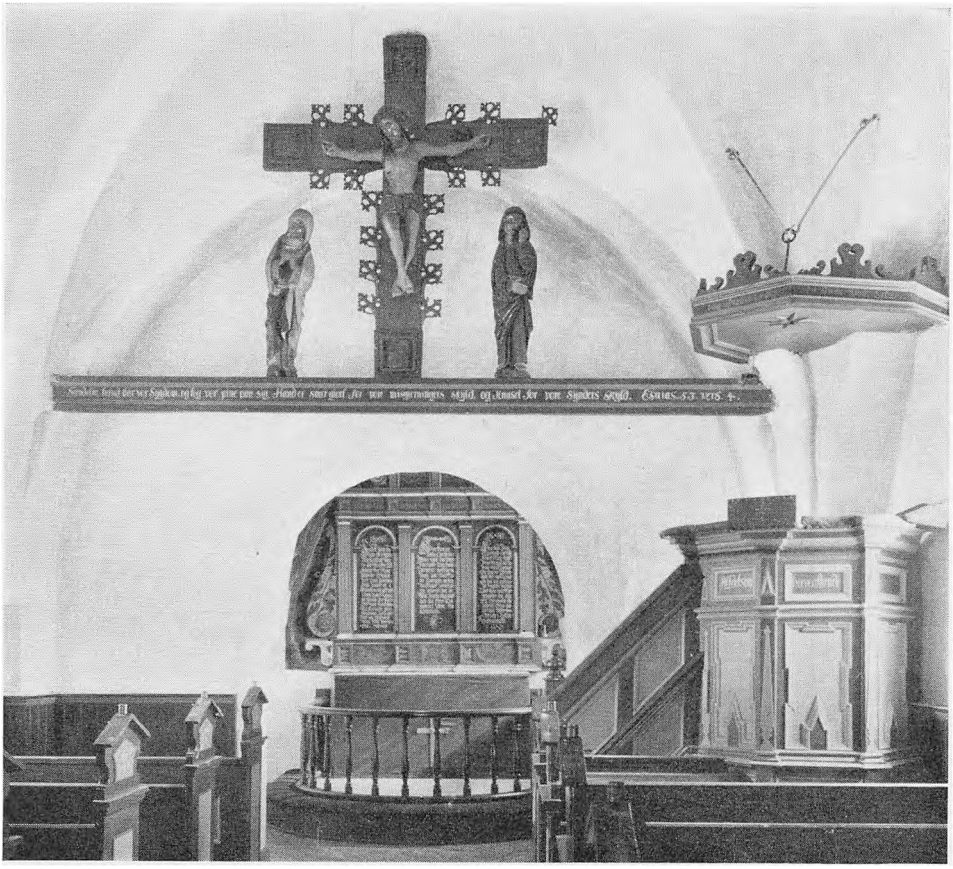

Fig. 15. Gudum kirke, Sorø amt. Den nu kun få steder bevarede korbuebjælke med sin middelalderlige krucifiksgruppe. Det ses, at krucifiksets komposition er betinget af sidefigurerne, Maria og Johannes, som det aldrig bør skilles fra.

til glæde for turister og kunsthistorikere, men for sin egen menigheds skyld. Og ikke blot fordi menigheden skal glæde sig ved de gamle kunstværker, men også i påmindelse om, at her, i dette selvsamme rum har forudgående slægter, præster, adel og bønder tilsammen, virket »Gud i himlen til lov og ære, kirken til beprydelse og os og vores afgangne gode venner til en hukommelse«, som der står på et renaissanceepitafium.

Nationalmuseet ønsker imidlertid ikke, at kirken formelt skal gøre indtryk som et museum, og vi har for ikke så længe siden nægtet at medvirke, da der fra en kirkes side blev ytret ønske om at få forklarende opslag ved det gamle krucifiks og andre kunstværker i kirken. Etiketter kan man studere på museer.

»Museet plyndrer vore kirker«, hævdes det undertiden. Ja, for tænk, hvad der findes i Nationalmuseet af middelalderlige kunstværker. Det er rigtigt, at museet særlig i forrige århundrede tog mange herlige ting i forvaring, og

Fig. 16. Urestaureret hoved af middelalderlig Dionysios-figur fra Hansted kirke.

man kan skælve ved tanken om, hvor meget af dette der nu havde været tabt, hvis det ikke var sket. Nu er det temmelig sjældent, at der går ting fra kirkerne til museet. Det skønnes, at kunstværkerne i alt væsentligt er tilstrækkelig godt beskyttet i kirkerne, og det er bevaringen af tingen i dens eget milieu, der er museets hovedinteresse. Det kan dog hænde, at museet af kunsthistoriske eller andre grunde må bede om at få en ting overladt. Sjældent med held, for så skal øjnene nok blive opladt for, hvilken herlig besiddelse man har. Til gengæld er museet intet pulterkammer, hvor man kan aflevere gamle degnestole og andet, man gerne vil af med, også disse ting opbevares bedst, hvor de hører hjemme. Jeg skal dog ikke nægte, at jeg kender nogle få kunstværker i kirkerne, som jeg brændende kunne ønske at få til Nationalmuseet. Ting, der er så fine, at de ikke blot tilhører dansk kunsthistorie, men verdenskunsthistorien, og som kirkerne ikke er tilstrækkeligt betryggende opbevaringssted for. Men jeg må nok indtil videre nøjes med at sukke.

Nationalmuseet ønsker samarbejde med menighedsrådene og ser dem med glæde søge kontakt for at forhandle om et problem. Det kan også hænde, at vi melder os selv. Ikke for at føre krig, helst ikke, men fordi vi finder, at en sag bør tages op til overvejelse. Stort set kan vi kun være tilfreds med den

modtagelse, vi får i kirkerne. Der findes rigtignok vanskeligt tilgængelige og stejle menighedsråd, men de fleste steder er man klar over, at Nationalmuseet har noget at sige til kirkens bedste, og så kan et møde med et menighedsråd være til stor fornøjelse og belæring for begge parter.

Den offervilje over for kirkerestaureringer, der præger disse år, og som ikke mindst gør sig gældende fra statens side, udspringer utvivlsomt fra de mest udmærkede motiver, men den er ikke et ubetinget gode. Den berøver tildels kirkerne deres særpræg, den virker henimod at gøre dem sterile og ensartede, og det kan ikke være rigtigt, at nogle få årtiers smag i afgjort grad skal præge kirkerne. Derfor må Nationalmuseet over for restaureringerne mane til tilbageholdenhed og hævde, at hvad det gælder er ikke restaurering men konservering – bevaring – af Danmarks herlige, ældgamle kirker.